

Jana Vašková

Člověk a prostředí. Výzkum způsobů identifikace člověka s prostředím.

Diplomová práce obhajovaná na Katedře obecné antropologie FHS UK Praha

Posudek vedoucí práce

Stručná charakteristika

Práce Jany Vaškové o způsobech identifikace člověka s prostředím je založena na dobře koncipovaném i provedeném výzkumu v obci Černošín na Tachovsku a na citlivé a přemýšlivé analýze získaných dat. Po zevrubném uvedení do terénu (geografické, historické, sociologické charakteristiky zkoumaného prostoru) a popisu výzkumných technik (pozorování, nestandardizované rozhovory, mentální mapy) se autorka hlásí ke konstruktivismu a k Lefebvrovu pojetí žitého prostoru. Jako teoretický nástroj analýzy volí identifikaci skrze diskurzy (v pojetí CDA). V kapitolách Pohraničí a Domov umísťuje svůj výzkum mezi podobně zaměřené studie (Kočárková, Kopecký, Laštovková, Petrjánošová a Lášticová, Spalová, Svašek, Vaňková).

V analytické části se podrobně věnuje především třem diskurzům, skrze něž se lidé identifikují s žitým prostorem. Pojmenovává je jako diskurz romantický, reprezentativní a starousedlický. Autorka reflektuje a popisuje, jak sama jako výzkumnice a cizinka ovlivňuje výzkumné situace. Velmi zajímavé a ve srovnatelných výzkumech ojedinělé jsou její „rodinné“ rozhovory a analýza vyjednávání diskurzu v rámci jedné rodiny. Zdařilá je též reprezentace analýz s hojným a promyšleným uváděním citací z rozhovorů, se snahou propojit diskurzivní výroky, pozorovatelnou praxi a prostorové symboly (landmarks) zachycené na mentálních mapách. Při pohledu na data optikou jednotlivých generací autorka pojmenovává ještě osídlenecký diskurz jako společný první generaci dosídlenců a způsob identifikace skrze prožité dětství jako jeden z neuniverzálnějších.

V závěru se autorka vyjadřuje k tématům rozsahu prostoru identifikace, k otázce přisvojování si prostorových symbolů z předválečného období, k možné korelaci genderu s jistými diskurzy, k multikulturalitě dosídlenců. Končí konstatováním, že ani teorie o postmoderní vykořeněnosti, ani fakt relativně krátkých rodinných kontinuit v daném prostředí a ani mýty o opuštěném pohraničí nemohou zdejší obyvatele odradit od konstruování silných identifikačních strategií.

Práce je vysoké jazykové i stylistické úrovně, bibliografie odpovídá citacím, fotografické přílohy vytvářejí významuplné kontrasty.

Několik poznámek a námětů k diskusi

▪ Výzkumné otázky a volba terénu

Jana Vašková udělala dle mého názoru důkladnou rešerši podobně zaměřených prací a zjistila, že takřka všechny se týkají pohraničních oblastí, bývalých Sudet. V tomto prostředí vnímají vědci domov jako něco nesamozřejmého a proces zabydlování je tu třeba zkoumat, mít pod kontrolou. (Přitom velmi obdobné rodiny bychom jistě našli i ve vnitrozemí.) Autorka se ovšem nenechává touto asymetrií ve vědecké produkci zmást a nezabudovává obecné stereotypy o pohraničí do svých výzkumných otázek (str. 2).

Domnívám se, že všechny zjištěné diskurzy, kromě osídleneckého, by bylo možné najít i mimo pohraničí. Srovnávací studie by však mohla přinést pohled na další diskurzy, které se v tomto výzkumu neobjevily. V této souvislosti bych se chtěla autorky zeptat, zda její data nepoukazují ještě na další diskurzy, či zda by mohla odhadnout, jaké zůstaly stranou. Rovněž by mne zajímal postup a vývoj kódování, z něhož se vytříbily popisované diskurzy. V metodologické části je zmíněn spíše technicky.

▪ Práce s diskurzy

Autorka se hlásí k takovému pojetí diskurzivní praxe, které zdůrazňuje škola kritické diskurzivní analýzy, a to proto, že identifikaci s prostředím považuje za vědomý proces „*a jedna z jeho součástí je i vědomá práce s diskurzy*“ (str. 32). Tohoto programu se pak drží při analýze a popisuje, jak respondenti pracují s daným diskurzem, jak jej konstruují. Zajímalo by mne na tomto místě, zda respondenti někdy vystupují z hranic dominantního diskurzu, zda jej jsou schopni opustit a nahlédnout zvnějšku, narušit a vyměnit za jiný? Kdy k takovým narušením dochází? Souvisí to se změnou tématu nebo výzkumné situace? Mezi jakými diskurzy mohou volit?

Ačkoliv autorka říká, že se nebude zabývat hledáním „*vzniku, vývoje a formování jednotlivých diskurzů v širší společenské a časové perspektivě*“ (str. 32), nelze se jistým otázkám ubránit:

Romantický diskurz

Alespoň u vybraných respondentů by bylo vhodné pátrat po napojení na širší společenskou a časovou perspektivu a ptát se, jak například pan Viktor či pani Sylvie „objevují“ tradice, na něž chtějí navazovat. Jak je napadlo propojit zalíbení v pobytu v přírodě s ekologickým zemědělstvím a důrazem na obnovování tradice? Kde se inspiroují, jsou-li ve svém prostředí takoví outsideři, jak to popisují? Zdá se mi nápadné, jak se tento diskurz podobá tomu, který produkují školy obnovy venkova a podporují některé evropské granty.

Reprezentativní diskurz

U popisu tohoto diskurzu je širší napojení zřejmější – autorka zmiňuje podporu ministerstva pro místní rozvoj, jmenuje regionální spolky, které se na formování diskurzu podílejí. Velmi zajímavá mi připadá fúze současného diskurzu transformace kraje do turistického ráje s neutuchajícím budovatelským diskurzem. Pro návrat do terénu bych pak považovala za cenný autorčin rozbor starých a nových symbolů – nakonec podobné akční výzkumy organizoval Bohuslav Blažek právě v rámci škol obnovy venkova.

Starousedlický diskurz

Na popisu starousedlického diskurzu je obzvlášť pozoruhodné, jak lidé materializují tento diskurz do svého žitého prostředí, teritorializují domov v zahradách, domech, sítích spřízněných lidí. Dále pak starousedlictví jako hodnota sama pro sebe se ukazuje jako něco, co směle odolává všem výzvám k mobilitě a teoriím o deteritorializaci.

V souhrnu by mne zajímalo, jak autorka reflektuje, že všechny tři popsané diskurzy budují a zdůrazňují jistou kontinuitu – kontinuitu tradic, budování, starousedlictví. Je snad tato kontinuitní identifikace nějak více oceňovaná, oproti rovněž možné diskontinuitní?

Osídlenecký diskurz

U tohoto „diskurzu“ bych navrhovala nenazývat jej diskurzem, vhodnější by mi přišlo uplatnit zde koncept sociálních pamětí či biografií. Shodná témata (dvojdómí, válka, příchod do prázdna, zlatokopové, dřina) jsou podle mě dána podobnou zkušeností, kterou ale každý vypravěč zpracovává po svém, nezdá se mi, že by vznikl nějaký diskurz, na který by bylo možné tyto zkušenosti napojit, který by jim poskytoval jistou formu, žánr. Domnívám se, že je tomu tak, protože o problémech osídlenců se po dlouhá léta nesmělo příliš hovořit (viz výpověď pani Růženy str. 80), že tyto příběhy se nějak tradovaly snad v rámci rodin, někdy ale ani to ne, a po roce 1989 už zas nebyl dostatečný politický důvod, aby se takový diskurz zformoval. (V rámci výzkumu náboženství v migraci, se nám ještě roku 2005 nepodařilo přimět k rozhovorům osídlence z Rumunska, kteří si „nechtěli dělat problémy“ připomínáním doby osídlení.)

▪ **Otázka domova**

V souvislosti s paměti osídlenců autorka řeší otázku jejich přihlášení se k domovu v novém místě, kde poukazuje na odlišnost od výpovědí z mého výzkumu v severních Čechách v letech 2001-2003 (str. 82). Domnívám se, že tento rozpor odkazuje na naše výzkumné otázky a zvolené respondenty a především zdůrazňuje vztaženost výpovědí k současnosti, ke konkrétní situaci, ve které je vyprávěno. Ostatně citovaná Svašek právě poukazuje na to, že vysídlenci, v tomto případě osídlenci, si mohou nárokovat domov tady i tam, stejně jako bezdomovectví (str. 38). Záleží na kontextu, kterou z možností budou preferovat.

▪ **Mentální mapy**

Používání mentálních map v této práci, výrazné a nosné především v kapitole Identifikace skrze prožité dětství, upozorňuje podle mně na jeden zajímavý aspekt této techniky, totiž že ji lidé vstřícněji přijímají v okamžiku, kdy mohou zakreslovat něco, co tazatel nemůže vidět. (Podobně jako se ochotněji vypráví o tom, co tazatel nemohl zažít.) Soukromé krajiny, bývalé a dnes již neexistující objekty, neznámá místa a cesty, to vše jakoby mělo význam zachycovat na mapu. Ostatně to odpovídá běžným každodenním situacím, kdy také nebudeme kreslit mapku někomu, kdo by její obsah znal.

Práci doporučuji k obhajobě a navrhuji ji hodnotit jako výbornou.

V Krompachu 4.6.2007

Barbora Spalová

